

# KUR'ÂN YORUMUNDA CÂHİLİYE BİLGİSİ VE KUR'ÂN'DA CÂHİLİYE KAVRAMI\*

YIL / YEAR 17, SAYI / ISSUE 33 / BAĞAR / SPRING (2019/1) ss. 151 - 167

Makale geliş tarihi/Received: 20/07/2019-Makale kabul tarihi/Accepted: 08/08/2019

ABDULLAH TURHAN

Dr.,

Konya Selçuklu Uluslararası Mevlana Anadolu İmam Hatip Lisesi

abdullahturhan073@gmail.com

## Öz

Temel misyonunu hidayet olarak ifade eden Kur'ân, muhataplarının dünyasında bir anlam ve anlayış zenginliği oluşturmak ister. Bu zenginliğin ilk muhataplarından sonraki nesillerde oluşabilmesi için ise bir kısım araçlarla mümkündür. Bu araçlardan birisi de Kur'ân'ın indiği ortama dair malumat sunan Câhiliye bilgi kaynaklarıdır. Câhiliye bilgisinin Kur'ân yorumuna olan etkisi izah edilmeden önce evleviyetle Câhiliye kavramı incelenerek kelimenin sözlük anlamı üzerinde durularak dilsel tahlili yapıldı. Bu ameliye gerçekleştirirken; nasıl bir anlam taşıdığı ve bu anlamlar arasındaki ilişki cahiliye şiiirinden şahitlerle ortaya konuldu ve İslami dönemde kelimenin kavramsallaştığı belirtildi. Dönemsel olarak; Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce, insanların vahyin irşadından ve nübüvvetin hidayetinden yoksun olduğu zaman dilimi; olgusal olarak da İslam'a aykırı inanç ve davranışların hakim olduğu dönem olarak kavramsallaştığı anlaşılmaktadır. Bu tanımlardan sonra Câhiliye bilgisinin Kur'ân'ı anlama ve yorumlamadaki ehemmiyeti müdellel olarak ortaya konulmakta, vahyin nüzül ortamı anlamına gelen Câhiliye bilgisinin ne zaman, kime, nasıl ve niçin sorularının cevaplanmasına vesile olarak; anlam kayması ve yorum karmaşasına mani olduğu izah edilmektedir. Devamında ise Kur'ân'da Câhiliye kavramının anlamı ve tefsiri hususu üzerinde durularak, ilgili kavramın Medine döneminde istimal edilen bir kavram olduğu belirtilmiştir. Kur'ân'ın kendinden önce yaşanan olumsuz anlayış ve davranışların hakim olduğu döneme Câhiliye ismi verdiği âyetlerin ortaya konulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Kur'ân, Tefsir, Câhiliye, Câhiliye Bilgisi

KNOWLEDGE OF IGNORANCE IN THE INTERPRETATION OF THE QUR'AN AND THE  
CONCEPT OF IGNORANCE IN THE QUR'AN

Abstract

Expressing its main mission as guidance, The Quran seeks to create richness of meaning and understanding in the world of its readers. It is possible for this richness to occur in the following generations after the first interlocutors by some means. One of these means is Jahiliyya(ignorance) resources that provide information about the environment which Quran came down. Prior to explaining the impact of ignorance on the interpretation of the Quran, the concept of ignorance was, a fortiori, examined and conducted

\* Bu makale "Abdullah Turhan, "Câhiliye'den Kur'ân'a Yönetim Kavramlarının Tarihi Semantiği", Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, danışman Prof. Dr. Salt Şimşek, Konya 2019" isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

linguistically with an emphasis on the lexical meaning of the word. During the process in question, the meaning it used to possess and the relationship between these meanings were revealed with its witnesses in the poetry of Jahiliyyah (Period of Ignorance). It is understood that the word was conceptualized in the period that periodically was the time before the Nubuwwah (prophethood) of the Messenger when people lacked the instructions of revelation and the guidance of prophethood, and factually, when beliefs and behaviors contrary to İslam prevailed. Following this definition, the importance of the input of the Jahiliyyah in understanding and interpreting the Quran was suggested by evidences. It was suggested that as a means of answering questions of when, to whom, how and why; this very input of Jahiliyyah which was the environment of the revelation prevented the Revelation from the shift of meaning and the anarchy of interpretations. The meaning and the tafseer (commentary) of the concept of ignorance in the Quran was emphasized in the following section and it was stated that the related concept was used during Medina period. It was evaluated by the signs of the verses that the Quran calls ignorance to the period in which negative insights and behaviors predominated before it and as a result, it was concluded that the conceptualization of ignorance was an act belonging to the Islamic period.

**Keywords:** *The Quran, The Commentary, Jahiliyyah (ignorance), Jahiliyyah input*

## Giriş

Kur’ân’ı anlama ve yorumlama çabası, Kur’ân’ın ilk muhataplarından Kitâbâren Müslûmanlar için vazgeçilmez bir vecibe olarak görülmüştür. Bu münasebetle de hicri I. yüzyılda başlayan, II. ve III. yüzyılda ise yoğunlaşan dilbilimsel çalışmalar anlama ve yorumlama ameliyesine matuftur. Bu çabalarındaki temel gaye ise Kur’ân’ın nâzil olduğu dilin anlamını sabit hale getirerek, sonraki dönemlerde oluşabilecek bir anlam karmaşasını engellemektir. Bu dil merkezli çabalar aynı zamanda Câhiliye dönemine dair bilgi manzumesinin de aktarılmasına vesile olmuştur. Bu malumat ise vahyin atmosferinin anlaşılması açısından mühim bir fonksiyon icra etmektedir. Câhiliye bilgisi dediğimiz bu malumat, anlamın ve yorumun sıhhati konusunda belirleyici bir kriter olma vasfını haizdir.

Câhiliye “جاهلية” kelimesi “جاهلي” kelimesinden türemiş sinâî bir mastardır. Bu kelimeler ise c-h-l ج-ه-ل kökünden türemiştir. C-h-l kökü öncelikle *ilimden uzak olma, ilmin karşısı olma* anlamlarına gelir ve bu anlamları belirtmek için *nakîzu’l-ilm* ya da *hilâfü’l-ilm* ifadeleri kullanılır. Cehâlet-mechele; *bilgisizce bir eylemde bulunmak*, michel kelimesi ise; *taşın hareket etmesini sağlayan odun parçası* (manivela) anlamına gelen ve c-h-l kökünden türemiş olan kelimelerdir ( Halil b. Ahmed, 2003: 1/270; İbn Düreyd el-Ezdî, 1987: 1/494; Ezherî, 2001: 6/37-38; Cevherî, 1987: 4/1663-1664; İbnü’l-Fâris, 1979: 1/489-490; İbn Manzûr, h.1414: 11/129; Zebîdî, t.y.: 28/255).

Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1109) c-h-l kökünün üç anlamı üzerinde durur; bunlardan ilki *kişinin bilgiden yoksun olmasıdır*. İkincisi *bir şeye olduğu gibi inanmaması*, üçüncüsü ise *yapılması gereken bir şeyi yapmaması* anlamlarıdır (Râğıb el-İsfahânî, 2010: 209).

Toshihiko Izutsu’da (1914-1993) c-h-l kökünün üç anlam boyutu olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinin “*insanın hareket tarzıyla ilgili olan ve onun dengesini kaybedip, iradesine hakim olmaksızın parlayıp öfkelenmesi*” olduğunu; ikincisinin ise “*yaşanılan bu halin bir semeresi olarak insanın itidalle*

ve isabetle düşünme kabiliyetini kaybetmesi"; üçüncüsünün ise öncelikle akla gelen "*ilmin zıddı*" anlamı olduğunu ifade eder (Izutsu, t.y.: 223-224).

Çağrıcı ise câhiliye kelimesinin farklı anlamlarını kategorize eder ve bu kategorileri şu şekilde açıklar: *Zihinsel anlamımın bilgisizlik* kategorisini; *dînî anlamının şirk ve putperestlik* kategorisini; *ahlâkî anlamının ise kibir, kendini beğenme, övünme; öfke, şiddet ve saldırganlık ruhu* kategorisini oluşturur (Çağrıcı, 2017: 31-71).

Kelimenin öne çıkan diğer bir anlamı ise *zıddu'l-hilm*'dir (hilmin karşıtı). Cehl'in zıddı olan bu kelime ise; *itidal hali, sükûnet ve sağduyu* gibi anlamları içerir (İbn Manzur, h. 1414: 12/146). Arap dilinin en önemli kaynağı olan Câhiliye şiirinde, hilmin zıddı olan cehl kelimesinin, *düşmana hiçbir sınır tanımadan saldırma* anlamında kullanıldığı görülür. (Amr b. Kûlsüm et-Tağlebî'nin muallakası. *لَا يَجْهَلُنَا أَحَدٌ عَلَيْنَا فَنَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ*. Ebû Zeyd el-Kureşî, t.y.: 1/414; İbn Düreyd, 1987: 1/494). Bu anlamıyla da cehl; *sefeh* (düşüklük), *enefe* (gurur, ret, tenezzül etmemek), *hıffet* (hafiflik, önemsizlik) ve *gazap* kelimeleriyle aynı anlam dünyasında yer alır (Cevâd Ali, 1987: 1/15).

Kur'ân'da c-h-l kökü yukarıda belirtilen anlamlara mutabık olarak istimal edilmiştir. Örneğin, Bakara sûresi 2/67 âyetinde yer alan diyalogda Hz. Mûsâ'nın kendilerine ilettiği Allah'ın kurban kesme emrine karşı İsrailoğulları'nın:

قَالُوا اتَّخَذْنَا هُزُوًا

«*Sen bizimle dalga mı geçiyorsun?*» ifadesine, Hz. Musa böyle hafif meşrep ve Peygamberlik misyonuna uygun düşmeyecek bir davranışta bulunmasının cahillik olacağını ifade ederek:

أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"*Câhillikten Allah'a sığınırım*" duasında bulunmuştu. Âyetinde üzerinde durulan cahilliğin, ilimsizlikten daha çok hilimsizliği işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Yine A>râf sûresi 7/199'da yer alan,

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

«*Affedici ol, iyiliği emret ve cahillerden yüzçevir*» âyetinde yer alan cahilliğin, Furkan sûresi 25/63 de yer alan,

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

«*Rahman'ın kulları, öyle kimselerdir ki, yeryüzünde tevâzû' içinde yürürler; câhiller onlara bir laf attıkları zaman, 'Selâm' derler geçerler*» âyetinde yer alan câhilliğin de hilminden (tevhid, anlayış ve hüsnü muameleden) uzak davranış haline tekâbü'l ettiği söylenebilir.

Hz. Peygamber'e Ebû Zer'in (ö.32/653), annesinden dolayı bir arkadaşını kınadığı bilgisi ulaştınca; Hz. Peygamber'de Ebû Zer'e: "*Sen de Câhiliyye'den bir hal var*" uyarısında bulunmuştur (Buhârî, Bâbü'l-Mesâil Min Emri'l-Câhiliyye, 1). Bu uyarıya mahal olan davranış şekli cehlin bir tezâhürü olarak değerlendirilmiştir.

Câhiliye şiirinde de cehâlet benzer anlamlarda kullanılmıştır. Meselâ Câhiliye şâirlerinden Düreyd b. Sımme (ö.8/630) savaş sırasında kendi-

lerine insaflı bir şekilde davranan Kinâne'li bir kahramanı "*câhilce davranmayan eşsiz kimse*" ifadesiyle methetmektedir (Afif Abdurrahman, 1984: 304). Sahâbe şâirlerinden Nâbiga el-Ca'dî'nin de (ö.65/685) Hz. Peygamber'in huzurunda okuduğu bir şiirde *cehl* kelimesini hilm kelimesinin zıddı olarak şu şekilde kullandığı görülmektedir: "*İçinde hilm bulunmadığı için cehalette de hayır yoktur*" (Beyhakî, h.1405: 6/232) EbûTalib (ö.619) ise, Ebû Cehil'i (ö.2/624) zemmetmek amacıyla söylediği bir şiirde, onun kabîlesi Mahzum'u "*hilmî en az olan kimseler*" olarak nitelemektedir (Hattâbî, h.1402: 12/17) .

Halîm kelimesine "*sâkin ve sabırlı olan*", câhil ise "*sert, kaba yahut pek hoyrat ve nobran olan*" anlamı verilmekte; Câhiliye kavramı ise "*barbarlık*" olarak tanımlamakta mümkündür. Bu münasebetle de c-h-l kökü sadece bilgisizlik değil; ahlâkî erdemlerden ve sâkin-sağduyulu bir kişilik halinden de uzak olmayı ifade eder (Izutsu, 1991: 61).

İbn Âşûr bir kavram olarak Câhiliye'nin ilk defa İslam davetiyle birlikte kullanıldığını önceki dönemlerde Araplar tarafından bu kavramın bilinip istimal edilmediğini ileri sürer (İbn Âşûr, 1997: ). Bir kavram olarak Câhiliye ise şu ifadelerle tanımlanmıştır:

a- Ebu Hayyan el-Endelûsî (ö.745/1344), cumhur tarafından kabul gören tanımın, *İslam öncesi yaşanan zaman dilimi* olduğunu ve sahabe tarafından da bu şekilde anlaşıldığını belirterek, Abdullah b. Abbas'ın (ö.32/653) : "*Babamın Câhiliye döneminde şöyle dediğini işittim*" (Buhârî, Kitâbü'l-Menâkibü'l-Ensâr, h.no:3840) ifadesini delil olarak getirir.

b- Allah'ın emirlerinden yüz çevirme ve Allah'ın hükümleri yerine başka hükümleri kabul etme durumu. Bu durum bir döneme hasredilemeyecek olgusal bir vaziyeti ifade eder. Zamansal ve mekansal sınırlamaların ötesinde bu durumların yaşandığı tüm haller câhiliye olarak tanımlanabilir.

c- İslam öncesi Arap toplumunun Allah'ı, Peygamberi ve şeâir-i diniyye'yi tanımaktan uzak; atalarıyla övünerek, kibir ve gurur içinde yaşadıkları dönem.

d- İnsanların Allah'ın hidayeti gelmeden önceki durumları; ki bu durum onların hidayete karşı bir duruş sergilemelerine de vesile oluyordu (El-Âlûsî, t.y.: 15-18).

e- Hz. Muhammed'in nübüvvetinden önce yaşanan fetret zamanı. Daha çok iki peygamber arasında yaşanan ara dönemi ifade etmek için kullanılmakla beraber; muayyen olarak Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'in nübüvvetine kadarki süreçte yaşanan zaman dilimini belirtmek için kullanılır (Halil b. Ahmed, 2003: 1/270).

İfade edilen tanımlardan bir bölümü belirli bir zaman dilimine, diğer bir bölümü ise daha çok vahyin getirdiği hakikatlerden uzak bir hayat tarzına işaret eder. Cevâd Ali'nin (1907-1987) Câhiliyyeyi; ilimden uzak olma, okuma ve yazma bilmeme; Allah'ı, Rasûlünü ve şeâir'-i-diniyye'yi tanımama, putlara ibadet etme; neseplerle ve haseplerle övünme, kibir ve gurur gibi ahlak-ı hamîdeye aykırı davranışların hakim olduğu dönem şeklinde üçlü bir anlam grubundan bahisle hem sözlük hem de terim anlamını kapsaya-

cak bir tanımda bulunduğu görülmektedir: “*Sefeh, ahmaklık, gurur, düşüklük, gazap ve Şeriat’ın hükmüne ve ilâhî irade’ye itâat etmeme gibi İslam’ın hoş görmediği davranışların tamamının (hâkim olduğu dönemde) Câhiliye denir.*” (Cevâd Ali, 1987: 1/38-40).

İslamî literatürde ise *Câhiliye* ifadesi, sadece geçmiş zamanda yaşanmış ve bitmiş bir hadise olarak anlaşılmamış, hâlen devam eden ve kıyamete kadar da devam etme ihtimali bulunan bir olgu olarak görülmüştür. Bu algının oluşmasında temel zemin, Kur’ân’ın Câhiliye kavramına yüklediği anlamdır. Kur’ân bir kısım davranış kalıplarını ve düşünce yapısını câhiliye’ye ait olmakla nitelemiştir. Hasan-ı Basrî’nin “Kim Allah’ın hükmüyle hükmetmezse o Câhiliye ile hükmetmiş olur” yaklaşımı da bu anlayışı desteklemektedir (İbn Kesîr, 1999: 3/131).

Kur’ân nâzil olduğu toplumsal yapı ve dönemi, o tarihte yaşayan Arap toplumundan hareketle o zamanki Câhiliyenin bir nümunesi olarak ifade etmişse de, öne çıkarılan olgusal yapı dikkate alındığında Câhiliye Döneminin sadece o dönemi ilgilendiren bir tanımlama olmadığı görülür. Çünkü eleştirilen tutum ve davranışlar dikkate alındığında Câhiliye’nin her dönemde mevcudiyetini devam ettiren bir zihniyet, bir hayat tarzı ve bir gelenek olduğu görülür. Gündüz bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Zira Kur’ân’ın nüzûlü dönemi Arap toplumundan hareketle dikkat çeken tarihsel Câhiliye bizlere teolojik algı ve yaklaşımları, değer yargıları, hayat anlayışı ve felsefesi, yaşam biçimi ve sosyal kurumları itibarıyla Câhiliye zihniyetinin bir prototipini bir örneğini verir. Geçmişten günümüze insanlık tarihi incelendiğinde bu prototip, bu örnek yalnızca bundan Yaklaşık 1500 yıl öncesi ile sınırlı değildir; tarihin hemen her döneminde yaygın şekilde örneklerine rastlanılan bir zihniyettir. Birtakım metafizik varlık ve değerler yanında esas itibarıyla çıkar ve menfaatlerin yani hevanın ve hevesin insan tutum ve davranışlarında belirleyici bir üstünlük olarak ortaya çıkması, dolayısıyla ilahlaştırılması geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaygındır. Yine tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de insanlığın içinde yaşadığı toplumsal yapıda sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri güç unsurları tarafından temsil edilen güce tazime dayalı bir yaşam biçimini ön plana çıkardığı bilinmektedir. Bunun dışında insanlığın inanç sisteminde, geleneklerinde ve göreneklerinde yaygın şekilde görülen sayısız batıl itikatlar bununla irtibatlı kutsallar ve buna dayalı davranış biçimleri tıpkı Câhiliye dönemi Arap toplumunda olduğu gibi insanların günlük yaşamlarının önemli bir parçası olarak bugün de varlığını sürdürmektedir.” (Gündüz, 2016: 12-13).

Kur’ân’ın İslam öncesi yaşanan tevhide ve güzel ahlaka aykırı düşünce ve davranışları Câhiliye şeklinde nitelemesi, daha sonraki zamanlarda yaşayan Müslümanlar tarafından da benimsenmiş, kendi tarihselliklerine uygun düşen bir kısım davranışları ve olguları Câhiliye âdeti ya da Câhiliye’ye benzeme olarak tasvir etmişlerdir. Bir kısım düşünürlerde yaşadığımız modern dönemi, çağdaş Câhiliye olarak nitelendirmişlerdir (Kutup, 1980: 22-23). Ayrıca kendinden önceki dönemi Câhiliye olarak ni-

teleme, Müslümanlara has bir durum değildir. Meselâ İncil Hz. İsa öncesi dönemi, Cehâlet-Câhiliye dönemi olarak nitelenmektedir (İncil, Rasullerin İşleri: 17/30). Dolayısıyla da vahiy ve nübüvvetten uzak olma hali Câhiliye olarak nitelenmiştir.

### I- Câhiliye Bilgisi ve Kur'ân Yorumu

Kur'ân, nüzûlünden önceki dönemi hatırlatmakta ve bu dönemi *Câhiliye* olarak nitelendirmektedir. Yıldırım'ın ifadesiyle "*Kur'an indiği toplumun inanç, dil, tarih, kültür ve alışkanlıklarını dikkate alarak onlar üzerinde değişiklikler yapmayı hedeflemiştir*" (Yıldırım, 2016: 37). Bu münasebetle de muhataplarından bir muhasebe yapmalarını, kendilerinden istenilen inanç ve davranışları anlayıp kavrayabilmeleri için de, hatalı inanç ve davranış kalıplarını ve bunların sonuçlarını sorgulamalarını istemektedir.

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*" (Âl-i İmrân 3/103).

Temel misyonu olan hidâyet hedefinde vurgulamaktadır (Bakara 2/2, Âl-i İmrân 3/138, Enâm 6/88, A'râf 7/203, Yunus 10/).

Bu sorgulama süreci bir anlamıyla nelerin değişip değişmediğini tefekkür etme sürecidir. Bu sürecin bir gereği olarak da Kur'ân Câhiliye dönemi; bu dönemin inançlarını, değer yargılarını, davranış kalıplarını, hukuk anlayışını, yönetim uygulamalarını ortaya koymaktadır (Âl-i İmrân 3/154, Mâide 5/50, Ahzâb 33/33, Feth 48/26).

Kur'ân'ın câhiliye dönemiyle kurduğu bu ilişki, sonraki zamanlarda Kur'ânla hemhal olacak muhataplar açısından "Kur'ân'ın indiği dönem; iniş biçimi ve iniş koşulları, ilk muhataplarının sosyo-ekonomik durum ve idâri biçimleri, dini yaşamları" (Söylemez, 2013: 70) gibi malumatı elde etmeyi bir zaruret hâline getirmektedir.

Bu sebeplede Kur'ân'ın nâzil olduğu dile vâkıf olmak kadar Kur'ân âyetlerinin tarihî bağlamını yansıtan verileri bilmek de; Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlama açısından mühim bir durumu işaret etmektedir (Gündüz, 2013: 112). Şâtıbî (ö. 790/1388) dinin anlaşılmasında; kendi dilleriyle Kur'ân'ın nâzil olduğu ümmî Arap toplumunun *ma'hudunun* (örfünün/arka planının) gözetilmesini, vazgeçilmez bir gereklilik olarak görür. Bu sebeple de Şâtıbî Kur'ân'da Câhiliye Araplarının anlamadığı, onları aşan herhangi bir malumat olmadığı kanaatindedir (Şâtıbî, 1997: 2/131).

Kur'ân'ın nasıl bir ortamda nâzil olduğu konusunda önümüzdeki en önemli kaynaklardan biri *sebeb-i nüzûl* bilgisidir. Diğer bir ifadeyle bu

bilgi, vahyin nüzûlüne şahitlik eden sahâbîlerin bize aktardığı rivâyetler manzumesidir. *Sebeb-i Nüzûl* ismi verilen bu rivâyetler bize vahyin inişine şahitlik etmiş kişilerden ilk elden bilgi olma özelliği taşımakta, vahiy ortamı hakkında bilgi sunmakta, hem râvî olan sahâbenin düşünce ve algı dünyasını bize aktarmakta hem de onu çevreleyen sosyo-kültürel atmosfer hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu malumat bize ilk muhatapların vahyi nasıl anlayıp yorumladıklarına dair de bir fikir vermektedir. Bu ise vahyin en kıymetli tefsiri anlamına gelmektedir. Bu meyanda sûre ve âyetlerin *Mekkî* ve *Medenî* oluşuna dair yapılan araştırma ve değerlendirmelerde kıymettardır.

*Sebeb-i Nüzûl*, *Nâsih-Mensûh* ve sûrelerin *Mekkî-Medenî* oluşuyla ilgili malumât, Tefsir Usûlü kaynaklarında *Ulûmu'l- Kur'ân* ismi verilen, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama için gerekli olan bilgilerin başında sayılmıştır. *Ulûmu'l- Kur'ân* konusunda erken dönem kaynaklarından sayılan Bedreddin Zerkeşî'nin ( ö. 794/ 1392) *el- Burhân fî Ulûmi'l- Kur'ân* adlı eserinin ilk konusu *Sebeb-i Nüzûl* bilgisidir. Suyûtî (ö. 911/1505) *el- İtkân* isimli eserine ise *Mekkî- Medenî* bilgisi ile başlamaktadır.

*Sebeb-i Nüzûl* bilgisini *Kenneth Cragge*'ın "*Kur'ân'ın tarihî coğrafyası*" olarak nitelemesi isabetli görünmektedir. *Cragge* kutsal metnin kutsal bir bölgesi (territory) olduğundan hareketle, zaman ve mekanın her kutsal metin için ayrılmaz unsurlar olduğunu belirtir. Bu kanâatinin sebebini de "*vahiy insanlarla ve onların yaşadıkları yerlerle ilgilidir* " cümlesiyle izah eder (*Cragge*, 2016: 110-111).

Metni anlam ve yorum tahrifinden korumanın yolu, tarihî bağlamı dikkate almakla sağlanabilir. Bu tahrif ya geçmişi bugünün kavram ve algısıyla okumak anlamına gelen *anakronizm*, ya da geçmişi bugünü inşa edecek şekilde okumak anlamına gelen *whiggism* şeklinde gerçekleşmektedir (Fazlıoğlu, 2015: 46-47). Bu tür okumalardan kurtulmanın yolu tarihî bağlamdan kopmamak ve resmi kendi bütünlüğü içerisinde okumakla mümkündür. Burada istenilen şey, o günü tasvire dair bize ulaşan farklı malzemeleri önemsemek, gözden kaçırmamak ve subjektif bir seçiciliğe meyletmemektir.

"*Anakronizmin beraberinde getirdiği açmazlar, fikirlerle olay, zaman ve mekan irtibatının kurulabilmesini engellemektedir. Bilgi, üretildiği ortamdan, zamandan ve mekandan bağımsız hale gelmiştir. Kavramlar, bağlamları, içerikleri ve irtibatlı oldukları zaman ve mekan hesaba katılmaksızın rastgele kullanılır olmuştur.*" (Onat, 2013: 56).

Tarihî malzemeyi bugün için yeniden anlamaya çalışırken, ciddî bir sınırlılık içerisinde olduğumuzu ve görece bir bakış açısıyla değerlendirmede bulunduğumuzu unutmamak gerekir. Bu hakikati dikkate alarak bugüne nasıl bakacağımız ise önümüzde duran önemli bir müşkildir.

Ulukûtük, bu müşkili aşmak için şöyle bir yöntem teklif etmektedir: "*Tarihi vakaların değil vâkıaların tarihi olarak, 'olay'ın süresizliğinden hareketle, tarihî olayların süreklilik arzeden veçhelerini*" (Ulukûtük, Diyanet Dergi: c.52, sayı 1/127-128) dikkate almak, bu yöntemi uygularken bir ta-

raftan da yukarıda işaret edilmiş olan "bütüncüllük" ilkesini öngörmekte, ayrıca ikili bir okumayı tavsiye etmektedir:

"Bu bağlamda ikili bir okuma yapmamız gerekmektedir. Hem kendi geleceğimizi kendi otantik geçmişi içinde anlama hem de bugünün bireyleri olarak sorunlarımız ve ilgilerimiz kapsamında düşünce geleceğimizi ve onun kurucu düşünürlerini yorumlamak." (Ulukütük, Diyanet Dergi: c.52, sayı 1/145)

## II- Kur'ân'da Câhiliye Kavramı

Kur'ân'da Cahiliye dönemi inanç ve uygulamaları çeşitli vesilelerle eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sırasında bazen o döneme zamansal atıfta bulunularak (bizzat câhiliye ifadesi kullanılarak) bazen de zamansal atıfta bulunulmadan "şu şu şekilde inanıyor, ya da şöyle yapıyordunuz" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bu bölümde üzerinde durulacak olan Câhiliye kavramının bizzat yer aldığı âyetlerdir.

Kur'ân'da c-h-l kökünden türemiş kelimeler 24 yerde geçmektedir. Bunlardan dört tanesi تَجَاهِلُونَ (Arâf 7/138, Hûd 11/29, Neml 27/55, Ahkâf 46/23) fiili kalıbında, bir tanesi يَجْهَلُونَ (En'âm 6/111) fiili kalıbında geçmektedir. Buralarda Peygamberlerin muarızı olan inkarcı topluluklar kastedilerek onların hak bilmez, tevhidten uzak, şirke bulaşmış inanç ve anlayışları cehalet olarak nitelenmektedir.

C-h-l kökünden türemiş ismi fâil kalıbında bulunan kelimeler ise bir yerde أَجَاهِلٌ (Bakara 2/273), bir yerde جَاهِلُونَ (Yûsuf 12/89), iki yerde أَجَاهِلُونَ (Furkan 25/63, Zümer 39/64), altı yerde أَجَاهِلِينَ (Bakara 2/67, En'âm 6/35, Hûd 11/46, 'Arâf 7/199, Yûsuf 12/32, Kasas 28/55) geçmektedir. Yine mübâlağalı ismi fâil olarak isimlendirilen kalıpta ise bir yerde geçmektedir جَاهِلًا (Ahzâb 33/72). Bu âyetlerde cehâlet sıfatına sahip olan, câhilce iş yapan anlamında fâil olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan dört yerde mastar olarak kullanılışı da görülmektedir: بِجَهَالَةٍ (Nisâ 4/17, En'âm 6/54, Nahl 16/119, Hucurât 49/6).

Bizzat Câhiliye أَجَاهِلِيَّةٌ kelimesi ise kavramlaşmış bir şekilde ve tamamı izafetli olarak Medenî olan dört sûrede geçer. Nüzul sırasına göre şöyle bir tertip söz konusudur: Zanne'l-Câhiliyye (Âl-i İmran 3/154), Teberrüce'l-Câhiliyyeti'l-ûlâ (Ahzab 33/33), Hamiyyete'l-Câhiliyye (Fetih 48/26), Hukme'l-Câhiliyye (Mâide 5/50).

Tamamı Medenî olan âyetlerde geçen Câhiliye kavramı, Medine dönemi olaylarıyla bağlantılı bir şekilde gündeme getirilmektedir. Âyetler incelendiğinde de sosyal bir olay ve olgu örgüsü içerisinde kavramın ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla Müslüman bir toplumun inşa edildiği Medine döneminde, geçmişin yanlış düşünce ve davranış kalıpları Câhiliye ifadesiyle nitelenmektedir. Şimdi de kavramın hangi bağlamda ne gibi anlamlara işaret ettiğinin belirlenmesi amacıyla, nüzül sırası dikkate alınarak âyetlerin tefsiri üzerinde duracağız.

### Cahiliye Zannı (Zanne'l-Câhiliyye)

*Câhiliye düşüncesi*, *zannı* şeklinde tercüme edilebilecek olan bu terkip Türkçeye de geçmiş bulunan *zan* kelimesi ile *câhiliye* kelimesinin birleşimi sonucu oluşmuştur. Zan kelimesi "*düşünce, kanaat, şek ile yakîn arasındaki bilgi*" anlamlarına gelir (İbn Manzur, h.1414: 13/272-273). Zanne'l-Câhiliyye terkinin yer aldığı âyet-i kerîmenin -bir önceki âyetle birlikte meâli ise şöyledir:

إِذْ تَصْعَدُونَ وَلَا تَلُودُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِّكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ \* ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نَّعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنْ الْأَمْرُ كُلُّهُ لِلَّهِ يَخْفَوْنَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يَبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

"Hani siz kimseye bakmadan (Uhud'dan) uzaklaşıyordunuz da Rasûl, arkanızdan çağırıyordu. Allah sizi, keder üstüne kederle cezalandırdı. (Allah'ın sizi bağışlaması) Elinizden gidenle, başınıza gelene üzülmemeniz içindir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Sonra kederin ardından sizin üzerinize güvenlik, uyku indirdi ki, o sizden bir grubu örtüyordu (Yani görevi yerine getirmenin güvenliği ile rahat uyuyorlardı.). Bir grup da kendi dertlerine düşmüşler, Allah hakkında Câhiliye dönemi zannı gibi, haksız bir zanna kapılmışlar ve 'Bu işten bize bir şey varmı?' diyorlar. De ki, 'İşlerin hepsi Allah'a aittir.' Sana açıklamadıklarını kendi içlerinde gizliyorlar. 'Bu işte bizim bir şeyimiz olsaydı burada öldürülmezdik' diyorlar. De ki: 'Şayet sizler evlerinizde olsaydınız, ölüm kendisine yazılanlar öldürüleceği yere çıkıp gidecekti.' Bu, Allah'ın göğüslerinizdekini imtihan etmesi ve kalplerinizdekini temizlemesi içindir. Allah kalplerde gizleneni hakkıyla bilir." (Âl-i İmran 3/153-154)

Âyetle *câhiliye zannı* olarak ifade edilen düşünce aynı zamanda *ğayra'l- hakki* haksız bir düşünce olmakla da nitelenmiştir. Allah hakkında birçok eksik, yanlış ya da yakışıksız inanca sahip olan Câhiliye düşüncesi burada da haksız bir zanla hareket etmektedir. Bu zan ise Allah'ın takdirden müşteki olmaları, Peygamberini yalanlamaları, Allah'ın Peygamberini inayetsiz bıraktığını düşünmeleridir. Burada onların özellikle kendi nefislerini düşünerek bencilce bir düşünceye kapılmaları ve bu minvalde konuşmaları da eleştirilmektedir (Taberî, 2001: 8/165).

Âyetlerde Uhud Gazvesi sırasında meydana gelen olaylardan bahsedilmektedir. İbn Hişam (ö. 218/833) Âl-i İmran suresinde yer alan 60. âyetin Uhud'da nâzil olduğunu belirtir (İbn Hişam, t.y.: 2/106). Uhud'da yaşanan mağlubiyet sonrasında İslam ordusunda bir kısım sıkıntılar yaşanmıştır. "Galibiyetin annesi çoktur, lakin mağlubiyet yetimdir" sözünü anımsatacak bir savaş muhasebesi yapılmakta, Abdullah b. Selül (ö. 9/ 631) ve ekibi bu mağlubiyeti üzerlerinden atarak Hz. Peygamber ve arkadaşlarını itham etmektedirler. Bu ithamlarına dayanak olarak da Uhud savaşının bir meydan savaşı değil, Medine'de kalarak bir müdafaa savaşı şeklinde yapılması gerektiği tekliflerinin kabul görmemesini ileri sürmektedirler ve bu meydana; "savaşta mağlubiyetin sorumlusu biz değiliz ve ayrıca elimize geçen

*herhangi bir dünyalık menfaat de yok*" anlamında yorumlanabilecek olan "يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ" ifadesini kullanmaktadırlar (Taberî, 2001: 6/147-169; İbn Ebî Hâtim, 1997: 3/790-794).

Kur'ân onların savaş sonrası yaptıkları bu yersiz, Allah'ın takdirini hiç hesaba katmayan ve sorumluluk bilincinden uzak anlayış ve düşünce tarzını zanne'l-câhiliyye olarak nitelemektedir. İslam'ın öngördüğü bir inanç ve düşünce değişimini gerçekleştiremeyen bu kimseler Câhiliye dönemine nisbet edilmektedirler.

### **Câhiliye Teberrücü (Teberrüce'l-Câhiliyye)**

Câhiliye teberrücü terkinde izaha muhtaç olan *teberruc* kelimesinin kökü, be-ra-ce ifadesi ب ر ج olup "*bâriz ve yüksek olan her nesne*" anlamına gelir. Buna istinaden kuleye *burç*, yüksekliği ve denizdeki heybetinden dolayı yelkenli gemiye *bârice* denmiştir. Beyazının kapladığı alan büyük olan göze de *el-berac* ismi verilmiştir. Âyetteki *teberruc* kelimesi ise *kadının zinetini ve güzelliklerini erkeklere izhar etmesi* olarak tanımlanmıştır (İbn Manzur, h. 1414: 3/243).

Nüzûl zamanı olarak Hendek savaşı ve Benî Kureyza gazvesinden sonra şeklinde tarihlendirilen Ahzâb suresi 33/33. âyetinde Hz. Peygamber'in hanımlarına hitaben "وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرَجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى" uyarısında bulunmaktadır. İlgili sûnenin âyet grubu incelendiğinde (Ahzab 33/28-35) Peygamber hanımlarına bir kısım uyarılarda bulunmaktadır. Bizi ilgilendiren âyetin meâli ise şu şekildedir:

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبْرَجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

"Evlerinizde oturun, eski Câhiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın zekâtı verin, Allah'a ve Rasûlüne itâat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." (Ahzab 33/33)

Teberruc'un mahiyeti üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Yapılan yorumları Taberî (ö.310/923) bize şu şekilde aktarmaktadır: *Kadının yüzünü ve câzibesini insanların önünde göstermesi* (Ebû Ubeyde, Müberred), *Takılarını ve zinetini başkalarına göstermesi* (Mukâtil), *Yürüyüşü, endamı ve işvesi ile dikkat çekip kendini göstermesi* (Mücâhid, Katâde, İbn Ebi Nuceyh) (Taberî, 2001:19/97-99).

Teberrucun mahiyeti üzerine yapılan şu izahlarda kelimenin mana ve maksadının vuzuha kavuşmasına vesile olmaktadır. Mücâhid (ö.103/721) "*kadınların kendilerini göstermek amacıyla erkekler arasında gezinmeleri*" (Taberî, 2001:19/97-99), Ferrâ (ö.207/822) "*kadınların Hz. İbrahim zamanında bedeni tam örtmeyen yarı çıplak vaziyette elbise giymeleri*" (Ferrâ, 1983: 2/342-343), Mukâtil (ö.150/767) "*Gevşek bir başörtüsüyle başlarını örterek, küpelerini kolyelerini ve göğüslerini izhar etmeleri*" (Mukâtil, h.1423: 3/488).

Âyette geçen *Cahiliyyeti'l-ülâ* ifadesinin tekâbüle ettiği zamanla ilgili olarak da farklı tartışmalar yapılmış ve muhtelif görüşler serdedilmiştir.

Hz. Âdem ve Hz. Nuh arasında yaşanan zaman, Hz. Nuh ile Hz. İdris arasındaki zaman, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki zaman şeklinde (Taberî, 2001:19/97-99). Kanaatimizce âyet; yaşanan, etkisi devam eden bir vakıdan bahsetmektedir. Bu sebeple de Araplar arasında putperestliğin yayıldığı, Hz. İbrahim'in tevhid mesajından uzaklaştığı ve İslam'a değin devam eden bir sürecin murad edildiği söylenebilir.

### Câhiliye Hamiyyeti (Hamiyyete'l-Câhiliyye)

Zan ve teberrük inanç ve ahlaktaki cahili bir tezahür olarak bize sunuldu. Hamiyyet ise tüm cahili tutum ve davranışların ardında yatan, kalplerine yerleşmiş ruh hali olarak karşımıza çıkmaktadır (Akman, 2005:151). İşte Fetih sûresi 26. âyette küfür ehlinin Müslümanlara karşı takındıkları tutum ve davranışların arkasındaki bu sâik irdelenmekte ve onların Câhiliye hamiyyeti ile hareket ettikleri belirtilmektedir.

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"Ö zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu (hamiyyet), Câhiliye taassubu (hamiyyetini) yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Zâten onlar buna lâayık ve ehil kimselerdi." (Fetih 48/ 26)

Hamiyyet kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında "gurur, kibir, öfke, nefret, asabiyet" gibi anlamlarla karşılaşılmaktadır (İbn Manzur, h. 1414: 14/199). Müfredât sahibi Râğib el-İsfahânî (ö. 502/ 1108) hamîyyeti şu şekilde tanımlar: "Kuvve-i gadabîyyenin kabarıp çoğalması" (Râğib el-İsfahânî, 2010/139-140). Kelime aynı zamanda "namus gayretiyle kızmak ve bir şeylerden arlanarak istinkâf etmek" anlamını da taşır (Elmalılı, t.y.: 6/4431). Hasîrîzâde Elif Efendi (1850-1927), *En- Nûru'l- Furkân fî Şerhi Lugâti'l- Kur'ân* isimli Kur'ân Sözlüğünde hamîyyet kelimesini gayet mufassal bir şekilde şöyle izah etmektedir:

"Harâret demek olan ânîfü'l-beyân 'حَمِيٍّ' den, kanda mevcut olan harâreti tabîîyyenin bazı esbâb ile istidâdından insana ârız olan âr ve gayret ve gazabdan ibarettir. Mûteallakı itibariyle mahmûde ve mezmûme olur. Bu âyetle zemmini tebyînen 'حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةِ' bedel kılınmıştır." (Hasîrîzâde Elif Efendi, 2015: 1/363).

Zemahşerî (ö. 538/ 1144) âyetteki hamîyyet ifadesinin *inkarcıların gurur ve kibrine; sekînet kavramının ise müminlerin vakar ve sebatlarına* işaret ettiğini belirtir (Zemahşerî, 2008: 4/261). Dolayısıyla hamîyyetin karşısında yer alan kavram, mü'min sağduyu ve vakarını temsil eden, kalplerine de yerleşmiş olan sekînet duygusudur. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise (1878-1942) Câhiliye hamîyyetini *yerinde olmayan mânâsız hamîyyet yahut hakkı kabule mâni olan hamîyyet* şeklinde yorumlamıştır (Elmalılı, t.y.: 6/4431). Bu hamîyyeti asabiyet ve kavmini övme, ona bağlanma ve himayede aşırılık olarak nitelemek mümkündür (Yıldırım, 2016: 3).

Nüzul zamanı olarak Hudeybiye musâlahasını müteakib olarak tarih- lendirilen âyetler; bu süreçte yaşanan; müşriklerin ortaya koyduğu ta-

vırlar ve buna karşın Müslümanların onlara gösterdiği tepkilerden bahsetmektedir. Uzun yıllar Umre yapamayan Müslümanlar, Umre niyetiyle Mekke'ye yönelmişler, buna mukabil cârî Arap âdetine de aykırı olarak müşrikler tarafından engellenmişlerdi. Bedir'de kaybettikleri yakınlarının kin ve intikamını alma, putlarına olan sadakatlerini isbat etme gibi mazeretler ileri sürerek yaptıklarına meşruiyet kazandırmak istemişlerdir. Bir de Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Mekke'ye girecek olmalarını Araplar arasındaki şöhretlerine hâlel getirecek, gururlarını kırarak bir durum olarak değerlendiriyorlardı. İşte âyet-i kerîme bu vasatı anlatmaktadır.

Hudeybiye musâlahası sırasında yaşanan bir kısım olaylarda (*Besmele yazılırken "Rahman ve Rahim" ifadelerine karşı çıkmaları, "Allah'ın elçisi Muhammed" tabirini sildirmeleri gibi*) Câhiliye hamiyyeti kapsamında değerlendirilmiştir (Elmalılı, t.y.: 6/4431).

Bu süreçteki tüm bu davranış ve anlayış tarzı hamiyyete'l-câhiliye olarak nitelendirebilir. Hususen Muhammed Esed'in (1900-1992) "*hakikati inkara şartlanmış olanların kalplerinde taşımış oldukları küstahça bir büyüklük duygusu*" (Esed, 2006: 3/1050) tesbiti, Câhiliye hamiyetinin doğru bir tanımı olarak nitelendirilebilir.

Hamiyyete'l-câhiliyye'nin somutlaşmış şekli İbn Sa'd'ın aktardığı şu olayda görülmektedir:

"Yemen hükümdarlarından biri olan Vâil b. Hucr el-Kayl, Hz. Peygamber'e Müslüman olarak geldiğinde, Resulullah onu ağırlamasını Muâviye'ye emreder. O da Vâil'i Harre'de bir eve indirir. Yolda giderken Muâviye'nin ayakları kum sıcaklığından yanınca ondan kendisini terkisine almasını ister. O "sen hükümdarların terkisine binecek adam değilsin!" der. Muâviye, bu defa giymek için ayakkabılarını isteyince o, "Yemen halkı, tebaadan birinin hükümdar ayakkabısı giydiğini duymadı!" veya "Hayır, sen giyersen, onu ben giymem, ama istersen devemi sana gölgelik yapayım gölgesinde yürü!" der. Muâviye sonra Resulullah'a bunu anlatınca, Resulullah "Onda Câhiliye gurunun bir gurur kalmıştır" buyurur." (İbn Sa'd, h.1388: 1/349-351).

### Câhiliye Hükümü (Hukme'l-Câhiliyye)

Hüküm masdarı ح ك م kökünden türemiş olup Kur'an'da farklı formlarda (hukmuhu, hukmihi, hukmen, lihukmihim) 30 yerde geçmektedir. Konumuza medar olan *hukme'l-Câhiliyye* terkihi ise sadece bir yerde Mâide sûresi 5/50. âyetinde mevzu edilmektedir. Sözlükte *Hüküm* kelimesi, "*ilim, anlayış ve kazâ*" anlamlarına gelmektedir (Halil b. Ahmed, 2003: 11/951-952). Bu âyetinde daha çok kelimenin kazâ, kanun anlamı öne çıkmaktadır. *Hukme'l-Câhiliyye* terkihi'nin geçtiği âyetin meâli şu şekildedir:

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

"Yoksa onlar (İslam öncesi) Câhiliye kanunu mu ( *hukme'l-cahiliyye*) istiyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümlerliği Allah'tan daha güzel kim vardır?" (Mâide 5/50).

İlgili âyetin sebebi nüzûluna dair gelen farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birincisine göre; Ka'b b. Esed, Abdullah b. Sûriyâ ve Şa's b.

Kays'ın da aralarında bulunduğu Yahudi eşrafı Hz. Peygamber'e onu denemek amacıyla gelirler ve ihtilaf ettikleri bir problemde kendi lehlerine karar vermelerini isterler. Hz. Peygamber ise bu talebe olumsuz cevap verir ve bunun üzerine yukarıdaki âyet iner (Taberî, 2001: 8/502-503).

İkinci bir rivayette ise Benî Nâdir ve Benî Kureyza Yahudileri aralarında çözemedikleri diyetle ilgili bir problemi Hz. Peygamber'e getirirler. Hz. Peygamber'in, bu mevzuda adaletin gereği olarak iki tarafın da eşit diyet vermesi gerektiği kararına; Benî Nâdir Yahudileri itiraz ederler. Câhiliye döneminde inandıkları gibi, kendilerinin Benî Kureyza'dan daha üstün olduğunu iddia ederler ve diyetle eşit tutulmalarını Câhiliye'de câri olan âdet ve anlayışlarına aykırı bulurlar. İşte nâzil olan âyetle Kur'ân, onların bu üstünlük iddialarını ve ayrıcalıklı muamele talebini hukme'l-cahiliyye olarak nitelemiştir (Taberî, 2001: 8/502-503).

Âyete medar olduğu rivayet edilen her iki olayda da Yahudiler, adâletin tecellisi arayışında olmayan, eski inançlarına uygun olarak kendi menfaat ve faydalarına göre hüküm talep eden bir grup olarak tavsif edilmektedir. Onların bu tip bir talep ve tutum içerisinde bulunmaları *hukme'l-cahiliyye* Câhiliye'de oluşmuş hukuk anlayışının bir tezahürü olarak görülmektedir. Yahûdiler Medine İslam Devletinin hem başkanı hem hâkimi konumunda olan Hz. Peygamber'den bu anlayış ve tutumlarını onaylamasını istemekte ve beklemektedirler. Vahyin murakabesi altında olan ve çeşitli vesilelerle adalet mevzuunda uyarılan Hz. Peygamber bu talebi reddetti. İşte Kur'ân, adâleti kendi yarar, menfaat ve asabiyetlerine göre tarif etme gayretlerini, Câhiliye dönemine isnad ederek; geride kalmış bu anlayışı (*hukme'l-cahiliyye*) olarak nitelendirmiştir.

## Sonuç

Sonuç olarak Kur'ân'la beraber terimleşen *Câhiliye* kavramı, Arapların dünyasına yeni bir kavramsal alan açmıştır. Câhiliye şiiirinde genel anlamda ilmin ve hilmin karşılığı olarak kullanılan c-h-l kökünde türemiş olan *câhiliye* masdarı, İslam daveti öncesi yaşanan zaman dilimine ve burada oluşan zihniyete işaret etmekle beraber, Müslümanlar tarafından tüm zamanlarda yaşanabilecek olgusal durumlara şamil olarak da istimal edilmiştir.

Kur'ân'da Câhiliye kavramı dört yerde geçmektedir. Tamamı Medenî olan bu âyetlerde *zanne'l-cahiliyye*, *teberrüce'l-cahiliyye*, *hamiyyete'l-cahiliyye*, *hukme'l-cahiliyye* terkipleri kullanılmaktadır. Bu terkiplerden *zanne'l-cahiliyye* ifadesinde müşriklerin Allah hakkında geçmişte olduğu gibi yanlış inanç ve düşüncelere sahip olmaları eleştirilmektedir. *Teberrüce'l-cahiliyye* terkinde Hz. Peygamber'in eşleri özelinde tüm Mü'mine hanımlardan Câhiliye'deki gibi açılıp saçılmamaları, iffet ve hayalarını muhafaza ederek, tesettürlerine riayet etmeleri emredilmektedir. *Hamiyyete'l-cahiliyye* ifadesinde ise kâfirlerin Müslümanlara karşı öfke, gurur ve asabiyetle dolu sağ duyudan uzak tavırları tenkit edilmektedir. Son olarak üzerinde durulan terkip ise *hukme'l-cahiliyye* ifadesidir. Burada ise hakkaniyete aykırı, adaletten uzak hüküm talebi yerilmektedir.

Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemin inanç, ahlak, siyaset, ticaret, hukuk gibi alanlarına dair malumat manzumesine Câhiliye bilgisi ismi verilebilir. Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında kritik süreç olarak nitelendirilebilecek zaman dilimi Câhiliye dönemidir. Kur'ân bizzat kendisi bu döneme çeşitli vesilelerle defaatle vurgu yapmakta, halihazırda muhatap oldukları vahyin mana ve maksadını daha iyi kavrayıp eyleme dönüştürmeleri için, geçmişin muhasebesini iyi yapmalarını istemektedir. Bu münasebetle de Kur'ân'ı anlama ve yorumlama ameliyesiyle muhatap olan herkes için Câhiliye bilgisi vazgeçilmez bir malumat konumundadır. Kur'ân'da geçen birçok kelime (îlâf, mev'ûde, ensâb, şî'râ v.b.) ancak Câhiliye bilgisiyle vu-zuha kavuşabilir. Aynı zamanda bu malumat yorum karmaşası ve çok anlamlılık gibi problemler için de en uygun çözüm olarak durmaktadır.

### Informative Abstract

#### Knowledge of Ignorance in the Interpretation of the Qur'an and the Concept of Ignorance in the Qur'an

It is indispensable to struggle in understanding and interpreting Quran for the one who are dealing with it. However, how the struggle and which instruments can be used is a quite big problem. Here, the main problem is how the verses were understood and interpreted in the period when revelation was revealed. The solution for such problem is possible when we collect the information regarding environment surrounding revelation. Such environment is Jahiliyyah period and information regarding such period can be named as Jahiliyyah understanding. The information that named as Jahiliyyah understanding is determinant criteria when it comes to interpretation and understanding.

The Jahiliyya word derived from the root word J-H-L (ج-ه-ل). In arabic this word root contains two meanings. The first meaning comes to our mind is ignorance (zıddu'l-ilm). The Other meaning is (zıddu'l-hilm) opposite of softness which states impoliteness and rudeness. The use of these two different meanings can be found in Jahiliyyah's poetry and Quran. The word Jahiliyya derives from this same root which from past until present defined in different ways. In those definitions two common points are noted. From those, first one focuses on the time. The time before "Resalet", which was deprived of revelation and prophethood can be identified as Jahiliyya period. When it comes to the second one, unlike time, is focussing much more on definitions regarding phenomenon and features. In those definitions rather than "Tawhid" Shirk (sin of idolatry) is dominated, and the dominance of non-ethical behaviour against human nature rather than positive ethical behaviour is focused. The definition of Jevat Ali contains both two features.

The attribution and characterization that Quran did toward Jahiliyya period makes obligatory for the people dealing with Quran to learn the information like the period in which Quran revealed, the socio-economic

situation and administrative mentality of people who was object of the revelation, the religious lives and ethical behaviours. It is essential tool when This poetic information fill the unpredictable gaps between meaning and time.

It is a work of companions of prophet (P.B.U.H) to guide and narrate the information regarding the context of Quran's revelation. In literature it is named as Asbab al-Nuzul. The information about Asbab al-Nuzul is poetic revelation transmitted from companions of Prophet (P.B.U.H) witnessing the revelation. The information about Asbab al-Nuzul is taken from the one who witnessed the revelation period and such information possess the characteristic of becoming the first one. It gives the information about the one who surrounded the revelation; it not only gives the information about companion's, the one who narrated, perception and ideology but also it gives the information about socio-cultural surrounding in which he lived. This information informs us about the first interlocutor that how they understand and interpreted the revelation. Of course because this information comes from main source makes it important.

In this respect the information that is given regarding the determination of Makki and Madani verses in the content of ulum al-Quran and the survey regarding Nasikh and Mansukh give us the idea about the Jahiliyya period and its contribute in interpreting Quran. Based on this importance the main sources of Usul al-Tafsir are: Bardr al-Din Zarkashi's ( d. 794/1392) Al-Burhan fi Ulum al-Quran is work of him started Sebeb al-Nuzul, also in the work of Suyuti's (d. 911/1505) Al-Itqan the topic Makki and Madani comes the first.

The phrase al-Jahiliyyah <sup>الْجَاهِلِيَّة</sup> with reference to another word mentioned in four chapters in Quran which revealed in Medina. If we look it in a case of revelation order, the order can be mentioned like this: Zanne al-Jahiliyya (Al-i Imran 3/154), here the ideology and belief of Jahiliyyah community is criticized. When it comes to the phrase Teberruje al-Jahiliyyat al-Ula (Ahzab 33/33), by focusing on the non-ethical clothing and behaviour in jahiliyyah period, it is emphatically told to avoid from such type of clothing and inappropriate behaviours. Hamiyat al-Jahiliyya (Fetih 48/26) here it is depicting much more unnecessary arrogance and Assabiyyah which were dominant in Jahiliyyah people. Hukm al-Jahiliyyah (Maide 5/50), this phrase focuses on understanding of distorted Justice in Jahiliyyah period.

The Jahiliyyah phrase brought up into the verses with regard to the incidents happened in Medina at that time. When verses are interpreted overall in one, it can be seen that Jahiliyyah phrase is nothing but knitted of social incidents and phenomenon. In brief, In Medina period, that was constructed by Muslim community, previous false believes, ideologies and behaviours were depicted in Jahiliyya phrase.

## Kaynakça

- AFİF Abdurrahman, *Eş-Şi'ru ve Eyyâmü'l-Arabfi'l-Asri'l-Câhilî*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut, 1984.
- AKMAN Mustafa, *Kur'an'da Cehalet-Cahil-Câhiliye*, Buruc Yay., İstanbul, 2005.
- ALİ Cevâd, *el-Mufasssal Fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1987.
- ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî, *Bülûğu'l- Ereb fî Ma'rifeti Ahvâl-i- Arab*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrût t.y.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî Ebû Bekr, *Delâilü'n-Nübüvveti ve Ma'rifetü Ahvâl-i Sâhibi's-Şerîa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405.
- CEVHERÎ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî, *Es-Sihâhu Tâcü'l-Lügati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l-İlm-i li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- ÇAĞRICI Mustafa, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, Kuramer, İstanbul 2017.
- CRAGGE Kenneth, *The Historical Geography of the Qur'an: A Study in Asbâb al-Nuzûl*, Nakl. Gözeler Esra, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer, İstanbul, 2016.
- DAYF Ahmet Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l- Arabî (el- Asru'l-Câhilî)*, Dâru'l-Meârif t.y.
- DEMİRCAN, Adnan, Cahiliye Arapları, Beyan Yay., İstanbul, 2015.
- EBÛ ZEYD el- Kureşî, *CemheratüEş'ari'l-Arab*, I/ 414; Ahmet Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l- Arabî (el- Asru'l-Câhilî)*, Dâru'l-Meârif t.y.
- EL-İSFAHÂNÎ Râğıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Dâru'l- Ma'rife, Beyrût, 2010.
- ESED Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Terc.: Ahmet Ertürk, Cahit Koytak, İşaret Yayınları İstanbul, 2016.
- EZHERÎ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî, *Tehzibü'l-Lüğa*, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- FAZLIOĞLU İhsan, *Kayıp Halka*, Papersense Yay. İstanbul, 2015.
- FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l- Kur'an*, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- GÜNDÜZ Şinasi, "Câhiliye Dönemi Arap Putperestliği", *Câhiliye Araplarının İlahları*, Ed. M.Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.
- "Kur'an Vahyinin Dinler Tarihi Bağlamı", *Kur'an ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihî Rolü*, Derleyen: Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.
- HALİL b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî el-Basrî, *Kitabu'l-Ayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî, *Ğarîbü'l-Hadîs*, Tah.Abdülkerim İbrahim el-Ğarbâvî, Dâru'l-Fikr, 1402.
- IZUTSU Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul t.y.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, *et- Tahrîr ve't- Tenvîr*, Daru Sahnûn, Tunus 1997.
- İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheratü'l-Lüğa*, Dâru'l-İlm-i Li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- İBN EBÎ HÂTİM, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er- Râzî, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîmi Müsneden an Rasûlillâhi ve's- Sahâbeti ve't- Tâbiîn*, thk. Esad Muhammed et- Tayyib, Mektebetü Nezâr Mustafâ el- Bâz, Mekke, 1417/1997.

- İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerıyyâ el-Kazvîni er-Râzî, *Mu'cemu Meqayîsü'l-Lüğa*, Dârü'l-Fıkr, 1979.
- İBN HACER el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemalüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebevî li İbn Hişâm*, Tah. Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî, Tûrâsü'l-İslâm t.y.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe, 1999.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mekrûm b. Ali Cemâluddîn el-Ensârî er-Ruveyfî'l-İfrîqî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, h.1414.
- İBN SA'D, *et-Tabakât*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1388.
- KUTUP Seyid, *Yoldaki İşaretler*, Trc. İ. Nuri, İhya Yay. 4. Baskı, İstanbul 1980.
- MUKÂTİL b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtıl b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtıl b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, Dâru İhyâi't-Tûrâs, Beyrut, 1423.
- ONAT Hasan, "İslâm Bilimleri ve Yöntemi açısından Tarihin Anlam ve Önemi", ( *Kur'ân ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Rolü* kitabı içinde, Derleyen: Mahfuz Söylemez ), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013.
- ÖĞMÜŞ, Harun, *Câhiliyye Döneminde Araplar*, İz Yay., İstanbul, 2013.
- SÖYLEMEZ Mahfuz, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Tarihin Etkisi", *Kur'ân ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Rolü*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013.
- ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Mûsa, *el-Muvâfakât*, thk. Ebu Ubeyde Âl-i Selman, 1417/1997.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et'-Türkî, Dâru Hecr, Kâhire, 1422/2001.
- ULUKÛTÛK Mehmet, "Geçmişteki Fârâbî'yi Anlama Usûlü Çağdaş Fârâbî'yi Yorumlama Sorunu", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 52 sayı: 1, s. 127-128-145.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, t.y.
- YILDIRIM, Duran Ali, "Social Transformation in Quran a Change of Character 'from Jahiliyyah to age of Bliss', *History Literature and Society: Selected Articles*, Edited by William Sayers and Zeki Tastan, AGP Academic Research, London, 2016.
- ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzaq el-Huseynî (el mül-lekkab) bi Murtazâ, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye t.y.
- ZEMAŞERÎ, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâfan Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûnî'l-Ekâvîli fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 2008/1429.